

сюжет» завершують розділи, присвячені війні із Польщею, Андрусівському договору та російсько-османській війні 1677–1681 рр. [3, с. 698–707].

Ще один підручник, виданий під егідою МДУ – «История России с древнейших времен до наших дней» В.О. Федорова, В.І. Морякова та Ю.О. Щетінов досить поверхово зупиняється на досліджуваному питанні. Тут розкриті питання причин визвольної війни, стисло висвітлено хід бойових дій. Зазначено, що ранні запити Б. Хмельницького про прийняття України «під руку Москви» уряд Олексія Михайловича не міг. Водночас, Росія надавала Україні дипломатичну, економічну та військову підтримку [4, с. 101–104].

У новітньому підручнику, виданому під редакцією О.М. Сахарова відповідний нашій тем параграф має назву «Приєднання України до Росії». Він розпочинається з історичного екскурсу в історію України. Зокрема зазначено, що це – «частина руських земель, що відколалося від основної частини східно-слов'янського світу». За століття в Україні сформувалася власна мова, національна культура, власна національна самосвідомість [5, с. 257]. Надалі дається аналіз ситуації в українських землях у XVI – першій половині XVII ст. Значна увага приділяється допомозі з боку Москви у ході війни під проводом Б. Хмельницького. Переяславський договір, на думку авторів, сприяв справжньому об'єднанню братських слов'янських народів та сприяв спільній війні проти Польщі [5, с. 261]. Епізод, присвячений приєднанню України, завершується Андрусівським договором [5, с. 263].

Отже, сюжети з української історії XVII ст. представлені достатньо широко в узагальнюючих працях з історії Росії. Висвітлення «українського сюжету» часто розпочинається з Люблінської унії 1569 р. Характеризується соціально-економічний розвиток українських земель у складі Польщі, причини національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Особлива увага, природно, приділена Переяславській раді, яка подається як возз'єднання України та Росії, або як приєднання першої до другої та часто супроводжується оціночними судженнями про історичне значення цієї непересічної події. Висвітлення подій, пов'язаних з Україною періоду, що вивчається, завершується мирними договорами між Росією та Польщею, які розподіляли між собою українські землі.

Список літератури: 1. История России с древнейших времен до конца XVII века / А.П. Новосельцев, А.Н. Сахаров и др. – М., 1997. – 576 с. 2. История России / А.С. Орлов, В.А. Георгиев и др. – М., 2006. – 528 с. 3. История России с древнейших времен до конца XVII века / под. ред. Л.В. Милова. – М., 2010. – 768 с. 4. Федоров В.А. История России с древнейших времен до наших дней: учебник / В.А. Федоров, В.И. Моряков, Ю.А. Щетинов. – М., 2010. – 536 с. 5. История России с древнейших времен до наших дней: учебник / под. ред. А.Н. Сахарова. – М., 2012. – 768 с.

Дуб С.К.

м. Дніпропетровськ, Україна

РОЗВИТОК ЛІБЕРАЛЬНОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Наприкінці ХХ століття відбулася низка подій, що багатьма сприймалася як втілення в життя мрії багатьох поколінь лібералів – остання надпотужна тоталітарна держава, «імперія зла» – Радянський союз була повалена. Ще напередодні цієї події до цивілізованого світу приєдналися країни колишньої Ради економічної взаємодопомоги.

Нарешті було об'єднано «дві Німеччини». Згодом в Центрально-Східній Європі були проведені відносно вдалі суспільно-політичні і економічні реформи. Ліберальні економічні моделі реалізовувалися в районі Середнього і Далекого Сходу. Уряд Сингапуру в роки правління Лі Куан Ю спочатку наслідуючи тетчиризм був ще більш послідовним, а відтак і їхні досягнення з багатьох показників навіть перевершили британські. У найбільшій в світі демократичній країні – Індії, хоча і зберігались проблеми з соціально-правовим урівнюванням станів, проте основними політичними гравцями всіляко демонструвалася, прихильність курсу Ганді і відкритість вітчизняного ринку. З іншого боку такі відносно прозахідні країни як Індія, Малайзія та Філіппіни «врівноважували» комуністичний Китай. Врешті решт встановлення в усіх регіонах світу контрольованих Заходом режимів і успіхи породжуваних ними ліберальних реформ створили ілюзію остаточної перемоги «ідеального типу правління». Відомий американський економіст і політолог Френсіс Фукуяма писав з цього приводу що за останні роки у всьому світі виник нечуваний консенсус на тему легітимності ліберальної демократії як системи правління, і цей консенсус посилюється в міру того, як зазнавали поразки супротивні ідеології: спадкова монархія, фашизм і останнім – комунізм. Більше того, я наполягав, на тому що ліберальна демократія може являти собою «кінцевий пункт ідеологічної еволюції людства» й «остаточну форму правління у людському суспільстві» будучи «кінцем історії». Це означає, що в той час як більш ранні форми правління характеризувалися не виправними дефектами та ірраціональністю, що в решті-решт призводило до їх руйнації, ліберальна демократія, як стверджується, позбавлена таких фундаментальних внутрішніх протиріч. Це твердження не означає, що стабільні демократії, такі як США, Франція чи Швейцарія, позбавлені несправедливості або серйозних соціальних проблем. Проте ці проблеми пов'язані з неповною реалізацією принципів-близнюків: свободи і рівності, а не з дефектами.

На зламі століть з'являється величезний масив різного роду досліджень в яких розглядаються питання «експорту» лібералізму. Позаяк тільки перерахування цих праць зайняло б не один десяток сторінок мусимо обмежитися розглядом лише найбільш фундаментальних, часто цитованих і загальноновизнаних. Очевидно насамперед слід згадати майже класичний твір Ентоні Гідденса «Як глобалізація змінює світ» Гідденс, який був одним із радників Тоні Блера, вказував на необхідність в нових умовах змінити роль і функції держави. На його думку, експансії ліберальної демократії і пов'язаним з нею культурним змінам неможливо перешкодити, державна влада в глобалізованому світі навіть обмежена в засобах мінімізації негативних наслідків в соціальній сфері. Влада може лише навчити громадян бути незалежними, а для треба розвивати не соціальні програми, а освітні. Єдиним способом захисту кожного громадянина є виключно допомога в галузі освіти. Г. Алмонд і С. Верба в своїй праці на прикладі Мексики доводили, що особливі культурні традиції не можуть стати вирішальною перешкодою в утвердженні лібералізму. Магістральною в праці Френсіса Фукуяма є ідея про лібералізм як можливо останній і найдосконаліший політичний режим і універсальний соціально-культурний тип. Один із авторів концепції постіндустріального суспільства Тофлер в своїх роботах доводив тезу, що людство знаходиться в стадії переходу до нової технологічної революції, тобто на зміну першій хвилі (аграрне суспільство) і другій (індустріальне суспільство) приходить нова, що веде до створення інформаційного або постіндустріального суспільства. Незважаючи на окреслені виклики і небезпеки – забруднення довкілля, соціальні катаклізми тощо Тофлер впевнений, що в майбутньому суспільство буде більш вільним, а інформатизація світу є такою ж ознакою розширення свободи як перша і друга технологічні революції.

Світова фінансово-економічна криза, що в останні роки охопила світову економіку стала черговим підтвердженням того наскільки синхронізованими є процеси в світовій економіці, наскільки взаємопов'язаними є економічні системи різних куточків світу. Все більше фахівців з різних галузей почали шукати питання на відповіді де межі глобалізації, настільки ефективними є засоби протидії, як оцінювати глобалізацію з точки зору аксіології, чи можна, варто і потрібно мінімізувати вплив глобалізації на вітчизняну економіку чи політику чи мораль.

В останні роки дослідники вказують на той факт, що глобалізаційні виклики не обмежуються економікою чи технологіями і охоплюють культуру політику і навіть релігію. Завдяки більшій відкритості світу став можливим експорт політичних цінностей і ідеологій. хаотичний і здавалося б, безсистемний характер глобалізаційних процесів, досить умовно, можна звести до чотирьох парадигм (або матриць): економічної, соціальної, політичної і геополітичної та культурно-ідеологічної.

Економічна парадигма сучасної глобалізації базується на принципах неолібералізму, які транслюють по світові такі потужні структури глобального рівня, як, наприклад, МВФ та Світовий банк, які під впливом експансії неоліберальних заходів та перетворень національної економіки інтегруються, різною мірою, у загальносвітову економічну систему.

Соціальна парадигма базується на поляризації як країн і регіонів. Так і внутрішніх суспільних систем на надбагаті меншини та бідній (або дуже бідній) більшості з постійно зменшуваним «середнім класом».

Політична і геополітична парадигма втілюється у розширенні кола країн з демократичними і політичними режимами та у складанні глобального центру сили, який нині спрямовує процеси глобалізації (США та найближчі союзники).

Культурно-ідеологічна парадигма знаходить прояв у розповсюдженні соціально-психологічних ідеалів індивідуалізму, пріоритетів успішності і гедонізму над цінностями суспільної і морально-етичної відповідальності, колективізму і солідарності.

Слід визначити, що глобальні перетворення у різній мірі стосуються кожної країни, кожного народу і соціуму, а також зважити на велетенський масштаб і глибину трансформацій, досягнення кінцевої мети яких зможе радикально і назавжди змінити долю етносів, цивілізації і людства взагалі.

Проаналізувати, осягнути вказані вище процеси у всій їх складності, суперечливості та доленості, створити знання про них і транслювати в суспільство (суспільства) об'єктивно покликані сучасні соціально-гуманітарні науки. А отже саме у реалізації названої мети полягає основне завдання сучасного соціально-гуманітарного пізнання.

*Качахидзе М.Г.
г. Харьков, Україна*

КИЕВ СТАНЕТ ЕВРОПЕЙСКИМ МОСТОМ ДЛЯ ВОЗРОЖДАЮЩЕЙСЯ ЕВРАЗИИ

Виктор Янукович с первых дней своего президентства старался во всем угождать России, был предельно мягок, никогда не говорил «нет». Сразу же отказался от НАТО, продлил базирование ЧФ в Севастополе, провозгласил внеблоковость, отошел от ющенковской одновекторности, нормализовал отношения с РФ, в последнее время даже показал готовность отказаться от европейского вектора, но результат оказался противоположным

ожиданиям: украинско-российские отношения все равно вернулись в состояние перманентных войн. В итоге, Украина по уровню отношений с Москвой становится Грузией.

В целом, здесь прослеживается закономерность. Если в украинско-российских отношениях все останется без изменений, то, в конечном итоге, это приведет к возобновлению «войн». Таким образом, при дальнейшем сохранении статус-кво между Киевом и Москвой будет нарастать напряженность и, в конце концов, отношения будут сведены к предельному минимуму. По аналогии с тем, как однажды обвалились отношения между Россией и Грузией.

Опыт Грузии. В истории Грузии времен восстановленной независимости нечто подобное уже наблюдалось. Тбилиси, исходя из своего традиционного грузинского гостеприимства и радушия, поначалу тоже старался во всем потакать Москве. Но в ответ получал только новые оплеухи. В начале 90-х годов вспыхнула гражданская война в Абхазии и Осетии. Конфликты остались замороженными вплоть до августа 2008 года, постоянно угрожая перерасти в новую волну насилия и оказывая сдерживающее воздействие на развитие Грузии.

Затем, словно не давая прийти в себя после военного шока, Москва стала давить Тбилиси жесткими экономическими мерами: отключением света, прекращением газоснабжения, введением ряда существенных торговых ограничений (запрет поставок мандаринов, грузинских вин, чая, «Боржоми»). На тот момент такие эмбарго были особенно чувствительны для сельскохозяйственных тружеников молодого развивающегося государства. Кроме того, против интересов простых людей и бизнеса также сыграло введение визового режима. Грузия стала первой страной, в отношении которой РФ пошла на эту меру.

В Москве почему-то считали, что чем сильнее давить на Грузию, тем больше шансов ее додавить, добиться сговорчивости, вернуть грузин в «лоно» нового Союза. Правда, в реальности результат получился прямо противоположным: сила действия увеличила противодействие, а с каждым нажимом росло отторжение Грузии от России. Так, со временем грузинская политика была постепенно зачищена от любых проявлений российского влияния, консолидировавшись на национальных ценностях. А вскоре клише «пророссийский» для любого политика в Грузии стало неизменным признаком его политической смерти.

Однако Грузия в режиме жесткой российской блокады не только смогла выстоять, но и даже сумела нащупать важную «точку опоры» для своего дальнейшего развития. Более того, вдруг внезапно открылись «страшные тайны»: Грузия, оказывается, вполне способна прожить без России. Куда-то подевалась пресловутая кавказская коррупция, исчезли грузинские «воры в законе», Грузия стала развиваться как уютная страна с комфортными курортами и инфраструктурой. Ставка на интенсивное развитие позволила Грузии открыть в себе много новых возможностей. Более того, Тбилиси не только смог выкарабкаться, но и по ряду критериев даже смог стать примером для многих других держав. В том числе и для России. И сегодня грузины на Москву уже не оглядываются. Наоборот, сами подсказывают, как правильно проводить те или иные реформы. Кстати, некоторую пользу от конфликта получила и евразийская Россия. Обнаружилось, что Евразийский союз тоже вполне способен прожить без Грузии. Москва, нередко обжегавшаяся в кавказской политике, предпочла просто отгородиться от Грузии, сжав ее в цепкие объятия. Оказалось, что Тбилиси вовсе не обязательно вливаться в евразийский проект, но есть много тем для совместного, равноправного и взаимовыгодного сотрудничества.

Таким образом, сложилась, на первый взгляд, парадоксальная ситуация: конфликт между Россией и Грузией, сведший отношения между ними до предельного минимума, пошел обеим на пользу. Нечто подобное придется пройти сейчас Украине.

Украина на перепутье. По своему потенциалу Украина гораздо богаче, чем Грузия. И соответственно имеет более прочные «точки опоры» для самостоятельного развития. Но для того, чтобы развить этот потенциал, необходимо, прежде всего, провести реформы. Однако

есть ключевая проблема – в Киеве до сих пор не определились с базовой направленностью этих реформ. С учетом того, что вообще-то по содержанию реформы могут быть разными. Одни реформаторы предлагают идти по пути экстенсивного развития, то есть, механически объединив потенциалы всех постсоветских держав в рамках единого евразийского проекта. Другая точка зрения – сделать ставку на интенсивное развитие, что в сумме дало бы больше возможностей для всех участников необъятного евразийского пространства.

Первый путь для большинства граждан оказывается более понятным. Здесь в небольшой степени сказалась историческая память об общем советском прошлом. Второй путь сулит гораздо более широкие перспективы, но до сих пор неизведан. Конечно, гораздо проще, во избежание авантюры, пойти старым проторенным путем. Но при этом важно все-таки обязательно учесть печальный советский опыт: Советский Союз потому и рухнул, что не справился с задачами интенсивного развития.

После шока «оранжевого» периода Украина особенно потянулась к России, стараясь угождать практически во всем, восстанавливая несколько утраченное доверие. Украинско-российские отношения были выведены на докризисный уровень в довольно сжатый срок, Киев и Москва смогли достичь взаимопонимания практически по всем важным вопросам. Тем не менее, ряд проблем по-прежнему остаются нерешенными, подтачивая под собой все основы отношений.

На первый взгляд, все могло бы решиться путем вступления Украины в ЕврАзЭС. Но как только доходит до практики и стороны начинают тщательно обдумывать свои интересы – между Киевом и Москвой снова возникает незримая стена. Отсюда и внешняя противоречивость отношений: с одной стороны, зону свободной торговли СНГ создали. Но с другой стороны, по отношению к Украине в этой ЗСТ сделан ряд существенных изъятий. С одной стороны, Киев готов сотрудничать с Таможенным союзом. Но с другой стороны, из Москвы всплывают все новые и новые основания к торговым войнам (сырная, мясная, молочная, автомобильная и другие). Что, в свою очередь, подстегивает украинцев искать новые рынки, диверсифицировать зависимость от Москвы.

Таким образом, по отношению к Украине происходит нечто подобное, ранее наблюдавшемуся в отношении Грузии. С одной стороны, Киев старательно тянется к России, будучи готовым даже обрубить те «здобутки», которые были достигнуты на европейском направлении. Но Россия, с другой стороны, прочно удерживая влияние в Украине, тем не менее, ее методично выдавливает в Европу. Почему так происходит?

Специфика Украины и Грузии. Специфика заключается в том, что Украина и Грузия – это «пороговые государства», находящиеся на стыке разных культурных пространств. С одной стороны, такое геостратегическое положение Киева и Тбилиси существенно повышает их транзитный потенциал. Но с другой стороны, таит в себе немалые риски (в том числе, для суверенитета и территориальной целостности). А суть в том, что ни Украина, ни Грузия не могут себе позволить быть полностью в каком-то одном из пространств: будь-то в ЕС или ЕАС. Украина – это мост между пространствами, где Европа плавно перетекает в Евразию и наоборот. Да, Украина – это евразийский мост в Европу. Отсюда основная задача – Киев должен быть направлен в Европу, прочно укоренившись в Евразии, на Востоке. В свою очередь, Грузия – это евразийский мост на Ближний Восток, через Турцию.

Другими словами, сотрудничество с Таможенным союзом не должно перекрывать собой евроинтеграцию. Потому что в противном случае это чревато возвращением к временам «железного занавеса» со всеми вытекающими последствиями. Равно как и отрыв от евразийского пространства чреват выстраиванием искусственных разделительных линий, что создает угрозы дестабилизации как в России, так и в Украине. Казалось бы, к чему столь сложные схемы? Не проще ли было бы снова объединить экономические потенциа-

лы всех стран, как это было во времена СССР? Да, Россия вполне могла бы вернуться к временам «дотирования» республиканских экономик. Например, снова покупать грузинские вина, «Боржоми», украинские сало, мясо, молоко. Но в таком случае ни у Киева, ни у Тбилиси не будет должной мотивации расширять свои рынки сбыта, работать над качеством товаров, чтобы выйти на новые уровни торговли. В конечном итоге, при старой модели все постсоветское пространство продолжало бы вариться в собственном «соку». И всегда нужно помнить важный нюанс: ресурсы под экстенсивное развитие давно исчерпаны. На постсоветском пространстве нужно искать новые форматы взаимодействия.

Грузия, например, основным уроком из постсоветской «перестройки» вынесла способность найти альтернативные рынки. Теперь Тбилиси может позволить себе занимать в переговорах с Москвой по «Боржоми» стойкую позицию. Основным уроком для Украины, по-видимому, должна стать способность к энергосбережению и переход к новой энергетической политике. Как ни крути, но перспективы бизнеса на транзитной «трубе» заканчиваются.

Россия, в свою очередь, выстраивая свои евразийские мосты в сопряженные культурно-цивилизационные пространства, постаралась максимально обезопасить себя на случай каких-либо сдерживаний в свой адрес. Так, сдерживание Грузии обеспечивается за счет прямого военного присутствия РФ в Абхазии и Южной Осетии. Без Абхазии Грузия далеко от Евразии не убежит и, тем более, не способна представлять угрозу интересам РФ. В отношении Украины Москве не пришлось прибегать к столь крайним мерам, здесь наблюдается сдерживание иного плана – через крупный капитал, прочно привязанный к рынкам на евразийском пространстве. В целом, перед всеми тремя державами – Украина, Россия, Грузия – стоит общая задача – перейти от экстенсивного к интенсивному развитию, от сырьевой экономики к «экономике знаний». Что касается перспектив, евразийское пространство будет формироваться еще длительный срок.

Таким образом, сделаем выводы: 1. Украина и Россия подошли к рубежной точке своих отношений – необходимости перейти к интенсивному развитию, углубиться во внутренние реформы в поисках собственной «точки опоры». Складывающиеся тенденции ведут к тому, что влияние РФ в Украине будет сведено к минимуму. Почти точно так же, как это сейчас наблюдаем в грузино-российских отношениях. 2. Евроинтеграция как стратегия развития Украины будет сохранена. Суть замысла в том, что Украина – европейская страна, устремленная на Запад, но имеющая прочные основы на Востоке. 3. Украина в своем развитии проходит путь, который несколько ранее уже успешно освоила Грузия. Киев и Тбилиси, хотя и двигаются в разных геополитических направлениях, но повязаны одной незримой нитью.

P.S. В завершение о метаморфозах, вынесенных в начало этой статьи. Дивные превращения еще не закончились, окончательный расклад не сформировался. Виктор Янукович сначала постепенно «мимикрировал» в Виктора Ющенко, затем – стали просматриваться черты Михаила Саакашвили. Впереди следующая стадия – «нерукопожатость», Рубиконом к которой станет новая «газовая война»...

*Качахидзе Д.М.
м. Харків, Україна*

**ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУКОВАНОЇ ПРОПАГАНДИ
ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Відомо, що періодична преса є невід'ємним елементом історичного життя суспільства і держави. Вона розвивається разом з громадським життям, нерозривно пов'язана з нею. Практично всі більш-менш помітні процеси, що відбуваються в суспільстві, знаходять своє відображення на сторінках періодичних видань. Отримання та аналіз збереженої інформації з військової періодичної преси минулих десятиліть не втрачають своєї злободенності і значущості і в XXI столітті – столітті інформаційних технологій.

Осмислення феномена військово-патріотичного виховання за допомогою друкованих видань в роки другої світової війни дає можливість повніше розкрити роль і значення радянської пропаганди і засобів її реалізації в знищенні фашизму.

З урахуванням викладеного актуальним є не тільки вивчення історії друкованої пропаганди, але і об'єктивне дослідження еволюції її структур, соціальних інститутів, правової бази, механізмів їх функціонування, типів і видів пропагандистської продукції.

Аналіз історіографічної літератури з проблеми становлення та еволюції друкованої пропаганди часів другої світової війни показує, що вона постійно перебувала в полі зору вітчизняних дослідників з моменту її зведення в ранг державної політики.

З початком Великої Вітчизняної війни першорядне значення набула історична тематика, пов'язана з необхідністю виховання радянського патріотизму, зміцнення єдності армії і народу, фронту і тилу.

Примітно, що проблема друкованої пропаганди розроблялася і в воєнні роки. Правда, в наявності було явне прагнення поєднати в одне ціле теорію з практикою. У роботах, що вийшли під час війни, присутні і постановка задач [1], і аналіз роботи супротивника на пропагандистському фронті [2] та узагальнення свого досвіду [3].

Інтерес представляє монографія Л.С.Фріда, в якій розглядається культурна робота у Червоній Армії. Зробивши перші в цій області узагальнення, Л.С.Фрід висловила думку, що «велика культурна і політико-просвітницька діяльність Червоної Армії повинна бути предметом самостійного дослідження» [4].

В цілому, видані у воєнний період роботи носили переважно пропагандистський характер. І це одна з особливостей історіографії з даної проблеми періоду Великої Вітчизняної війни. Історична література багато в чому носила роз'яснювальний та коментаторський характер, висвітлюючи діяльність партії та уряду виключно в позитивних тонах. Роботи цього часу відрізняються пафосом і захопленням політичною практикою пропаганди, її успіхами у воєнний час. Серед подібних видань насамперед слід назвати роботи Н.М. Кононихіна, С.І. Жукова, І.І. Гаглова [5]. Аналогічним духом наповнені праці авторів, які звертали увагу на практику фронтових пропагандистів: С. Гершберга, Т.Ф. Новак, С.М. Голякова [6].

Ряд дослідників цього періоду вивчали складові елементи пропагандистської діяльності в роки війни стосовно до конкретних битв і боїв [7], інші цікавилися участю у військових діях письменників і журналістів [8]. В той же час з'явилися і роботи, в яких було дано більш глибокий аналіз пропагандистського напрямку друкованих органів у контексті політичного курсу, який тоді проводився [9].

З другої половини 1950-х років з'явилася велика кількість нових досліджень, які після «хрущовської відлиги» в суспільно-політичному житті країни знову були укладені в суворі рамки партійних ідеологічних вимог. Разом з тим в ці роки розвиток історіографії характеризувався інтенсивним процесом подолання елементів суб'єктивізму і схематизму. Значно розширилася джерельна база, набагато повніше використовувалися архівні матеріали.

Період 80-х років мало чим відрізняється від попереднього за тематикою, але не за змістом праць і публікацій. У зв'язку з різкою зміною політичного курсу та ідеології в країні починаються докорінні зміни в методології, змінюються точки зору на процеси, що відбувалися в країні в 30–40 рр. На цьому етапі історикам була надана можливість

створення більш достовірних наукових досліджень в різних областях історичної науки. Намітилася тенденція більшої зацікавленості вчених в охопленні всього спектру питань, що відносяться до пропагандистської сфери. У цей час збереглися вже апробовані напрямки дослідницького інтересу в роботах А.Л. Мішуріса, І.І. Саченко, Н.П. Попова, Н.А. Горохова, Я.Н. Засурского [10]. Поряд з цим простежується наполеглива спроба вивчення впливу на пропаганду ідеологічних чинників. У цьому сенсі прикладом служать роботи Н.І. Кондакова, Г.А. Комкова та інших [11]. Слід зазначити також, що сам процес побудови пропагандистської роботи розглядався ширше, ніж це робилося раніше, більше враховувалися її психологічні, моральні та інші аспекти, а також контрпропагандистські завдання. У даному відношенні інтерес представляють видання таких авторів як Е.А. Блажнов, В.Д. Миколаїв, Д.А. Волкогонов [12].

Окремі дослідники з даного напрямку присвятили свої роботи поглибленному розгляду конкретних сторін радянської пропаганди. Наприклад, В.Н. Лунев займався обґрунтуванням ролі партії в організації і проведенні пропаганди в роки війни, а Д.А. Волкогонов і Ю.В. Басістов – перевагами радянської пропаганди на основі використання перевірених і достовірних матеріалів [13]. В.М. Какурін загострив увагу на структурній побудові пропагандистських органів у збройних силах, цілях і завданнях їх діяльності [14].

Нарешті, підтвердженням факту постійного інтересу з боку науковців до проблем пропаганди є регулярна поява нових спроб їх дослідження в дисертаційних роботах [15].

В цілому аналіз історіографії військово-патріотичної друкованої пропаганди в роки другої світової війни показує, що вивчення процесу становлення та розвитку пропагандистських і інформаційних армійських структур пройшло досить складний шлях розвитку. Роботи, які були видані в радянські роки, випробовували на собі вплив пануючої ідеологічної доктрини, тим не менш внесли істотний внесок у вивчення даної проблеми. Їх автори зробили все можливе для накопичення історичних знань для наступних поколінь.

Список літератури: 1. Пузин А.О. О некоторых задачах печати в дни Отечественной войны. – Москва, 1942.; Сделать фронтовую печать важнейшим центром политическо-й работы // Красная звезда. – 1943. – 30 мая. 2. Трайнин И.П. Механизм немецко-фашистской диктатуры. – Ташкент, 1942. 3. Родионов В. Газета освобожденного района. – Ростов-на-Дону, 1944. 4. Фрид Л.С. Очерки по истории и развития политико-просветительной работы в РСФСР (1917–1929 гг.) Л, 1941. 5. Кононыхин Н.М. Партийная и советская печать в период Великой Отечественной войны. – Москва, 1960.; Жуков С.И. Фронтовая печать в годы Великой Отечественной войны. – Москва: Изд-во МГУ, 1968.; Гаглов И.И. О деятельности Совета военно-политической пропаганды в годы Великой Отечественной войны // Вопросы истории КПСС. – 1977. № 12. 6. Гершберг С. Завтра выходит газета. – Москва, 1966.; Новак Т.Ф. Пароль знают немногие. – Москва, 1966.; Голяков С.М. Война без выстрелов. – Москва, 1968. 7. Смирнов А., Горохов Н. Фронтовая печать в битве за Москву // Военно-исторический журнал. – 1972. № 1. 8. Гордон М. Звала на подвиги строка: Писатели во фронтовой газете «На страже Родины» // Нева. – 1973. № 11.; Дангулов С. Корреспонденты и война: страницы воспоминаний // США: экономика, политика, идеология. – 1975. № 5.; Мусьяков П. Писатели на фронте в годы Великой Отечественной войны. – Москва, 1977. 9. Беглов С.И. Монополия слова. – Москва, 1972.; Артемов В.Л. По тылам психологической войны. – Москва, 1973.; Власов Ю.М. Пропаганда за фасадом новостей. – Москва, 1976. 10. Мишурис А.Л. Советская публицистика в годы Великой Отечественной войны. – Москва, 1980.; Саченко И.И. Война и публицистика. – Минск, 1980.; Попов Н.П., Горохов Н.А. Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны. – Москва, 1981.; За-

сурский Я.Н. Роль средств массовой информации в борьбе за мир // Вестник Московского университета. Серия журналистика. – 1984. № 10. 11. Кондаков Н.И. Идеологическая победа над фашизмом (1941–1945). – Москва, 1982.; Комков Г.А. На идеологическом фронте Великой Отечественной войны. – Москва, 1983. 12. Блажнов Е.А. Пропаганда и журналистика. – Москва, 1982.; Николаев В.Д. Генераторы дезинформации. – Москва, 1984.; Волкогонов Д.А. Психологическая война. Москва, 1984. 13. Лунев В.Н. Деятельность Коммунистической партии по организации и ведению контрпропаганды в Красной Армии в годы Великой Отечественной войны (1941–1945) // Сборник научных статей. № 31. – Москва, 1986.; Волкогонов Д.А. Оружие истины. – Москва, 1987.; Басистов Ю.В. На языке правды. – Москва, 1985. 14. Какурин В.М. Система, задачи и организация контрпропаганды в Вооруженных Силах СССР. – Москва, 1987.; Юденков А.Ф. Оружие контрпропаганды. Советская пропаганда среди населения оккупированной территории СССР. 1941–1944. – Москва, 1988.; Юденков А.Ф. Политическая работа партии среди населения оккупированной территории (1941–1944). – Москва, 1997. 15. Романов И.М. «Фронтная печать в первый период Великой Отечественной войны (июнь 1941 – ноябрь 1942 гг.)»: дисс...канд. ист. наук. М., 1955.; Горбачев В.С. «Армейская печать – мощное оружие Коммунистической партии в патриотическом воспитании Советских воинов (1944 г.)»: дисс...канд. ист. наук. Харьков, 1959.; Жуков С.И. «Фронтная печать в период завершающих побед Советской армии в Великой Отечественной войне (1944–1945 гг.)»: дисс...канд. ист. наук. М., 1963.; Досталко Н. «Газета «Звезда» в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 – май 1945 гг.)»: дисс...канд. ист. наук. Минск, 1967.; Горохов Н.А. «Фронтная печать и ее роль в идейно-политической и военно-организаторской работе партии в период разгрома немецко-фашистских войск под Москвой»: дисс...канд. ист. наук. М., 1968.; Попов Н.П. «Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны. (Опыт фронтовых и армейских газет 1941–1945 гг.)»: автореферат дисс... докт. ист. наук М., 1972.; Рыбников В.В. «Роль военной печати в воспитании советских воинов в духе пролетарского интернационализма на завершающем этапе Великой Отечественной войны. (1944 – май 1945 гг.). На материалах 1, 2, 3, 4 Украинских и 1, 2 Белорусских фронтов»: дисс...канд. ист. наук. М., 1973.; Таболкина Н.М. «Роль партийной печати в организации народной войны в тылу вражеской армии 1941–1944 гг. (На материалах Ленинградской, Псковской и Новгородской областей)»: дисс...канд. ист. наук. Л., 1974.; Мигрин Г.П. «Военная печать периода Великой Отечественной войны как источник при изучении опыта партийно-политической работы в действующей армии»: дисс...канд. ист. наук. Киев, 1980.; Ермолова В.И. «Листовки партизан и подпольщиков периода Великой Отечественной войны как исторический источник. 1941–1944 гг.»: дисс...канд. ист. наук. Минск, 1993.; Широкопад И.И. «Центральная периодическая печать СССР в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.)»: автореферат дисс. докт. ист. наук, 2002.; Срибная Т.А. «Военно-патриотическая печатная пропаганда в предвоенные годы и во время Великой Отечественной войны»: автореферат дисс... канд. ист. наук. Пятигорск, 2005.; Акулов А.А. «Формирование и деятельность военных учреждений культуры и органов печати в войсках Дальневосточного военного округа 1922–1945 гг.»: автореферат дисс... канд. ист. наук. Хабаровск, 2007.

*Леонов М.Я.
г. Харьков, Украина*

**СОЧИНЕНИЯ КНЯЗЯ ВЛАДИМИРА МОНОМАХА КАК ИСТОЧНИК
ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**